

PAGINA TÂNĂRULUI CERCETĂTOR

Carolina COTOMAN

TRADIȚIILE DE ÎNMORMÂNTARE LA ROMÂNII DIN STÂNGA PRUTULUI:
STUDIU DE CAZ SATUL CIMIȘENI, RAIONUL CRIULENI*

CZU: 393.1

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.36.19>

Rezumat

**Tradițiile de înmormântare la românii
din stânga Prutului: studiu de caz satul Cimișeni,
raionul Criuleni**

Acest articol descrie secvențe ale ritualului de înmormântare care se întâlnesc în prezent în satul Cimișeni din raionul Criuleni. Obiectivul cercetării este de a înțelege mai bine obiceiurile și manifestările spirituale ale omului tradițional, relația sa cu mediul într-un moment crucial din viață. Analizând diferite rituri, am putut observa care sunt credințele populare tradiționale asociate cu moartea. Această localitate mai păstrează încă caracteristici conservatoare, localnicii reușind să mențină majoritatea obiceiurilor în forma în care erau practicate de strămoșii lor. Vom încerca să ne oprim asupra unor aspecte semnificative și în același timp reprezentative, cum ar fi: importanța obiceiurilor și tradițiilor pentru om; modul în care viața și moartea sunt reflectate în imaginarul omului tradițional religios.

Totodată, articolul evidențiază pe scurt principalele elemente ale obiceiurilor de înmormântare din satul Cimișeni, și anume: prevestiri ale morții cu practici de alinare a decesului și cele trei etape ce caracterizează ritul de trecere (separarea de lumea celor vii, pregătirea decedatului pentru trecerea într-o altă lume și integrarea în lumea cealaltă). Trebuie specificat însă, că și această localitate își pierde treptat obiceiurile ca urmare a globalizării, astfel încât considerăm că este important să surprindem și să înregistrăm aceste tradiții înainte ca ele să dispară.

Cuvinte-cheie: înmormântare, lumea de dincolo, suflet, tradiție, pomana.

Резюме

**Похоронные традиции румын
на левом берегу Прута: пример села Чимишень
Криулянского района**

В данной статье представлено описание последовательности погребального ритуала, который в настоящее время встречается в селе Чимишень Криулянского района. Цель исследования – лучше понять традиции и духовные проявления традиционного человека, его взаимоотношения с окружающей средой в ответственный момент жизни. Путем анализа различных обрядов мы смогли выявить, каковы традиционные народные верования, связанные со смертью. В этой местности до сих пор сохранились консервативные черты: местным жителям удалось сохранить большую часть своих обычаев в том виде, в каком практиковали их предки. Мы остановились на некоторых существенных и в то же время показательных

аспектах, таких как значение обычаев и традиций для человека; как жизнь и смерть представляются в воображении традиционного религиозного человека. В то же время в статье будут кратко представлены основные элементы погребальных обычаев села Чимишень Криулянского района, среди которых знаки, предшествующие наступлению смерти, практики облегчения ухода из жизни и три основных этапа, характерные для обрядов перехода (отделение от мира живых, подготовка умершего к переходу в иной мир и интеграция в потусторонний мир). Однако следует отметить, что в результате глобализации, в данной местности постепенно происходит потеря местных обычаев, в связи с чем считаем важным вовремя зафиксировать эти обычаи и традиции до того, как они исчезнут.

Ключевые слова: похороны, загробная жизнь, душа, традиция, милостыня (помана).

Summary

**Funeral traditions of the Romanians on the left bank
of the Prut River: the case study of the Cimișeni village
(Criuleni district)**

This article presents a description of the sequence of the burial ritual that is currently practiced in the village of Cimișeni, Criuleni district. The aim of the study is to better understand the traditions and spiritual manifestations of the traditional man, his relationship with the environment at a crucial moment in life, by analyzing various rituals we were able to observe what are the traditional folk beliefs related to death. In this area, conservative features have been preserved until now, the locals have managed to preserve most of their customs in the form in which they were practiced by their ancestors. We will try to focus on some essential and at the same time indicative aspects, such as: the meaning of customs and traditions for a person; how are life and death represented in the imagination of a traditional religious person. At the same time, the message will briefly present the main elements of the burial customs of the village of Cimișeni, Criuleni district. These are: ominous signs of death with practices to alleviate death and three main stages characteristic of the rites of passage (separation from the world of the living, preparation of the deceased for the transition to another world and integration into the other world). However, it should be noted that this area is also gradually losing its customs as a result of globalization, so I think it is important to capture and record these customs and traditions.

Key words: alms (pomana), funeral, the world beyond, soul, tradition.

Argument. Există o legătură între viață și moarte, dacă viața este începutul liniei, moartea este sfârșitul ei. Dar linia este aceeași, începutul și sfârșitul sunt părți ale aceluiași proces. Moartea a fost și rămâne un fenomen neînțeles, nedescifrat, un mare mister care lasă loc doar imaginației. Dacă putem înțelege relația omului cu moartea, vom înțelege și relația sa cu viața.

Pentru omul tradițional, care este în sine un om religios, moartea nu reprezintă doar un sfârșit și atât, ci viața într-o altă viață. Moartea este reprezentată ca un drum spre adevărata viață. Prin urmare, el se pregătește pentru marea călătorie cât este încă în viață și se străduiește să trăiască în conformitate cu credința sa pentru a-și asigura un loc bun în cealaltă lume, astfel încât moartea să nu fie văzută ca definitivă sau lipsită de sens, ci, dimpotrivă, să aducă cu sine renașterea într-un alt nivel al existenței.

Articolul face parte dintr-o serie de publicații despre tradițiile și obiceiurile funerare din localitățile Republicii Moldova, unde m-am implicat direct în culegerea de informații pentru a analiza caracteristicile pregătirii pentru moarte și ale ceremoniei de înmormântare din satul Cimișeni, raionul Criuleni, iar scopul cercetării este de a crea o imagine mai completă și o înțelegere mai clară a modului în care acestea sunt trăite și se manifestă în cultura tradițională românească. Vom viza unele aspecte semnificative și, în același timp, revelatoare, cum ar fi „Marea Trecere”, așa cum a numit Lucian Blaga moartea. Ca simbol, este cel mai important, cu cele mai profunde tradiții păstrate.

Obiectivele și metodologia cercetării. Pentru a aprofunda subiectul propus, au fost realizate mai multe interviuri în această localitate. Pe baza răspunsurilor primite, dorim să analizăm succesiunea ceremoniei funerare, precum și credințele oamenilor cu privire la viață, respectiv la moarte, și semnificațiile pe care le atribuie Marii Treceri.

Pentru a ne atinge obiectivele, am ales ca instrument de lucru metoda sondajului și metoda observației participative, iar ca metodologie – un interviu etnografic realizat individual. Cercetările de teren au fost efectuate în anii 2013, 2019 și 2020, cu participarea la o ceremonie funerară.

Astfel, metodologia folosită se bazează pe analiza materialelor colectate în teren. Vom vedea că toate gesturile și comportamentul oamenilor la înmormântări au o credință profundă și un simbolism deosebit. Întrebările la care vom răspunde sunt următoarele: semnificația obiceiurilor și tradițiilor pentru oameni; care sunt riturile de trecere; funcțiile și rolul lor în ceremonia de înmormântare; în ce mod viața și moartea sunt reflectate în imaginarul omului tradițional religios.

Totodată, articolul evidențiază principalele elemente ale obiceiurilor funerare din satul Cimișeni, raionul Criuleni, și anume: semne prevestitoare de moarte cu practicile de alinare a decesului și cele trei etape principale caracteristice ritului de trecere (separarea de lumea celor vii, pregătirea decedatului pentru trecerea într-o altă lume și integrarea lui în lumea cealaltă), accentul fiind pus pe secvențele care marchează momentul despărțirii și pregătirea spre *Marea Trecere*.

La studierea obiceiurilor de înmormântare au fost intervievați mai mulți locuitori ai zonei. Un alt scop al studiului este de a înțelege mai bine manifestările spirituale ale omului tradițional, relația sa cu mediul într-un moment crucial al vieții. Analizând diferite tradiții, am putut observa care sunt credințele populare tradiționale asociate cu moartea. Această localitate mai păstrează caracteristici conservatoare, localnicii reușind să-și mențină majoritatea obiceiurilor așa cum erau practicate de strămoșii lor. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că și acest sat își pierde treptat obiceiurile în fața globalizării, astfel încât considerăm că este important să captăm și să înregistrăm aceste tradiții înainte ca ele să dispară.

Aspecte generale ale morții. Din punct de vedere biologic, moartea este un sfârșit, dar în conceptul tradițional înseamnă doar un prag de tranziție către o altă lume. Pentru omul religios moartea, conform vechilor credințe, este o trecere dintr-o lume în altă lume, de la o lume cunoscută și familiară la o altă lume, necunoscută. Această tranziție este ireversibilă și, dacă o vizualizăm ca pe un drum, putem spune că nu există întoarcere, ci doar înaintare. Mergi de-a lungul acestui drum, dar nu te întorci niciodată.

Sfârșitul vieții, însă, nu înseamnă sfârșitul existenței, pentru că moartea nu este definitivă, este un prag care trebuie trecut pentru a ajunge în lumea cealaltă. Întregul complex de ritualuri funerare denotă speranța credincioșilor pentru învierea trupului (reîntoarcerea morților la viață). Prin urmare, pentru omul religios moartea nu înseamnă sfârșitul vieții, ci pur și simplu un alt mod de existență umană. Cei vii, care rămân în viață, participă la „reînviere” prin rugăciuni și milostenie, iar moartea este întotdeauna însoțită de o nouă viață (Cotoman 2020: 175).

După cum menționează Carmen Iulia Stanciu în lucrarea sa *Misterul Marii Treceri*: „<...> Semnificația și rostul acestor secvențe sunt polivalente: ele trebuie să asigure perfectă despărțire și trecere, în același timp trebuie să servească refacerea echilibrului moral și social al familiei și al colectivității afectate de moarte. Vom observa că toate secvențele și toate etapele ceremonialului de înmormântare sunt în legătură directă cu lumea de dincolo. Ele reprezintă

dorința ca sufletul mortului să ajungă cu bine la destinația finală, dar și intenția de a proteja comunitatea celor rămași în viață” (Stanciu 2012: 31).

Moartea este înainte de toate o separare a defunctului de familie. Familia este cea care are grijă ca despărțirea, tranziția și integrarea în viața de apoi să fie îndeplinite corect. Pragul sau trecerea dintr-o lume în alta sunt marcate prin acțiuni rituale cu statut de normă. Secvențele fiecărui ceremonial respectă o ordine obligatorie; în caz contrar, fără a finaliza tranziția, există credința că forțele malefice se vor întoarce după înmormântare împotriva familiei rămase.

Îndeplinirea întregii ceremonii este o îndatorire a familiei, ea fiind cea care ajută decedatul să traverseze cu ușurință pragul dintre două lumi. Mitul *Marea Trecere* reprezintă o metaforă pentru inițierea supremă în ritualul funerar, fiind considerat cel mai important simbol în credințele care încearcă să ilustreze accesul în lumea de dincolo și secretul pe care moartea îl ascunde. Ceremonialul funebru este dominat de sentimentul despărțirii definitive, aceasta fiind de fapt *Marea Trecere* (Cotoman 2020: 175-176). Conceptul lui Mihai Pop, pe care îl susținem, este că omul e un călător nu doar prin viață, ci și după moarte, care este prezentată ca o călătorie spre lumea cealaltă. Ceremonialul de înmormântare este *Marea despărțire*, o etapă importantă care îl pregătește pe om pentru *Marea Trecere*: „*Marea despărțire* nu reprezintă în concepția tradițională o încheiere definitivă a destinului individului, dincolo de care nu mai există nimic și nu se mai continuă nici o legătură cu lumea viilor, ci o trecere ireversibilă, din lumea aceasta în «lumea de dincolo»” (Stanciu 2012: 31).

În societatea tradițională, tot ceea ce înconjoară o persoană este purtător de simbolism, iar prin simboluri omul tradițional încearcă să mențină o legătură constantă cu divinitatea.

Mai mult, omul stabilește o serie de relații între elementele din jurul său, care duc la construirea în timp a unui adevărat univers simbolic (Suiogan 2006: 1721). Un sistem de credințe și simboluri stă la baza morții și nu numai, căci le găsim și în riturile de naștere sau de nuntă.

Învelirea pruncului în pânză albă, îmbrăcarea miresei într-o rochie albă, precum și îmbrăcarea defunctului în haine noi și așezarea unei pânze albe cât e de lung defunctul nu sunt simple gesturi cotidiene, ce țin de planul realului, dar au semnificație simbolică. *Îmbrăcămintea* devine astfel o barieră care-l apără de cotidian, făcând posibilă trecerea la un alt nivel. Cei trei actanți, îmbrăcați în alb, devin imagini-arhetip ale purității, dându-le dreptul la un nou început. Dar, mai presus de toate, albul este cel care le oferă protecție, făcând posibilă finalizarea la nivelul unei

stări anterioare, inferioare și începutul unei stări noi, superioare (Cotoman 2023: 139).

Un alt element este contactul actantului cu apa. *Scalda rituală* în mod repetat a copilului în apă, stropirea de către mireasă a alaiului în repetate rânduri, spălarea mortului, sau spălarea mâinilor cu apă – toate acestea nu aparțin conceptului de igienă, ci ne trimit la ideea de purificare. Chiar dacă spălarea mâinilor este un gest obișnuit de zi cu zi, într-un context ritual are o semnificație diferită. La o înmormântare, de exemplu, prin spălarea pe mâini, înainte de a ieși pe porțile cimitirului sau înainte de a merge la masa de pomenire, oamenilor li se oferă certitudinea separării de umbra morții.

Apa poate oferi, de asemenea, o posibilă întoarcere la viață, o șansă pentru un nou început, imitând ploaia care poate revitaliza atât natura, cât și omul. În ambele cazuri, atunci când spălăm un copil sau o persoană decedată, suntem martorii spălării păcatelor, urmată de o întoarcere la o nouă viață.

Aspecte ale obiceiurilor de înmormântare.

În continuare vom prezenta elementele de bază ale obiceiurilor de înmormântare din satul Cimișeni, raionul Criuleni. Pentru a studia obiceiurile funerare, au fost intervievați mai mulți locuitori ai acestui sat. Potrivit credințelor localnicilor, precum și ale locuitorilor altor așezări atât din Republica Moldova, cât și din România, există anumite semne prevestitoare de moarte.

Astfel, materialele de teren din diferite perioade, precum și din zilele noastre, indică faptul că o persoană poate realiza apropierea morții: „prin visele pe care ea însăși sau membrii familiei sale le poate avea și prin «pasărea morții» care cântă în apropierea casei. Printr-un vis se poate presimți venirea morții dacă se visează cu cineva decedat din familie «care îl cheamă la el și pleacă împreună»” sau „atunci când îți cade un dinte și te doare” (inf. V. Gavrilan, 1924; O. Cotoman, 1951).

Pasărea morții este *bufnița*, o pasăre de temut care, conform credințelor sătenilor, atunci când se aude cântând în preajma unei case, este mai mult ca sigur ca cineva din acea casă va muri curând (inf. E. Țurcan, 1960).

Dacă omul e în vârstă și cade bolnav la pat, dacă are vedenii sau un comportament mai ciudat, familia știe că nu mai are mult de trăit. Când un om e în pragul morții, „se citesc rugăciuni de dezlegare și de ușurare a sufletului de către preot la capul bolnavului” (inf. Z. Gaidău, 1949). Varvara Gavrilan menționează că, pentru ca un bolnav să poată părăsi lumea, trebuie să moară împăcat și să-și ceară iertare de la cei cărora poate le-a greșit în viață și să se spovedească unui preot.

Astfel, există un moment al iertării, care se realizează „prin spovedanie și împărtășanie către preot și prin iertare de la cei dragi”, iar cei care nu își cer iertare și nu sunt împăcați cu lumea se spune că vor muri în chinuri mari și că vor suferi și mai mult pe patul de moarte. Și în această localitate există credința că omul moare după cum decide Dumnezeu, dar și după faptele din viață, în funcție de gravitatea păcatelor sale. Despre cei care au o moarte mai grea sau cei care se chinuiau mult să moară se crede că „au făcut păcate multe și mari și nu le-a spus la mărturisit” (inf. V. Gavrilan, 1924).

Obiceiurile de înmormântare includ trei etape caracteristice riturilor de trecere: separarea de lumea celor vii, pregătirea decedatului pentru trecerea într-o altă lume și integrarea acestuia în lumea cealaltă.

În continuare, vom descrie practici și ritualuri având ca scop pregătirea defunctului pentru călătoria spre viața de apoi și integrarea lui în lumea de dincolo. Aceasta nu are loc concomitent cu decesul, sufletul mortului având de parcurs un drum, compus din mai multe etape. Moartea fizică marchează începutul călătoriei sufletului spre lumea cealaltă. Riturile de trecere sunt atât pentru cel mort, cât și pentru cei vii esențiale pentru procesul de separare și integrare. Familia, pentru a-l ajuta pe cel ce urmează să plece în lumea de apoi, are datoria să îndeplinească toate obiceiurile și ritualurile, care se practică și în această localitate. Neîndeplinirea lor implică consecințe negative care afectează statutul sufletului decedatului, lăsat să rătăcească, neintegrat în lumea strămoșilor săi (Stanciu 2012: 40).

Potrivit tradiției locale, după deces, cei dragi și familia au o deosebită grijă să îndeplinească dorințele răposatului, necesare pentru integrarea sufletului în lumea cealaltă. „Obiceiurile, tradițiile, dar și dorințele se îndeplinesc pentru a avea mortul odihnă, a fi împăcat, dar și pentru ca sufletul celui decedat să nu se mai întoarcă”, „acestea se fac pentru ca mortul să se poată odihni, iar cei vii să nu îi viseze și să fie împăcați sufletește” (inf. V. Gavrilan, 1924).

Dacă obiceiurile nu sunt respectate, se crede „că cel mort nu va avea odihnă și cei în viață nu vor avea liniște, îl vor visa mereu”, astfel putem remarca că obiceiurile sunt importante pentru săteni. Când o persoană moare, primul lucru care se face este să se aprindă imediat o lumânare, întrucât se crede că răposatul nu poate pleca în altă lume și stă în întuneric (inf. N. Corcodel, 1963). Mai multe surse menționează că lumina este călăuză sufletului către lumea cealaltă. Acest obicei este foarte răspândit și se întâlnește în majoritatea satelor din Republica Moldova, dar și din România, unde nu se concepe ca omul să moară fără să-i fie aprinsă o lumânare: „fără lumină

acea persoană rătăcește prin întuneric și nu își găsește nicăieri locul” (Cotoman 2023: 138).

După aprinderea lumânărilor, răposatul este așezat într-un sicriu pe podea sau pe scaune ridicate de la sol (inf. M. Punga, 1952) (Foto 1). De obicei, sicriul este pus în *casa mare*, un spațiu sacru și intim al omului. Este locul unde se desfășoară cele mai importante evenimente din viață: nașterea, căsătoria și moartea. Defunctul rămâne în această cameră trei zile, dar poate fi lăsat doar o zi, dacă e mai în vârstă și este în timpul sezonului cald: „Camera trebuie să fie curată, iar oglinzile din casă – acoperite cu țesături, ca mortul să nu se oglindească” (inf. E. Punga, 1961).

Acest obicei de a acoperi oglinzile ca „să nu se vadă mortul în oglindă” se face pentru ca imaginea multiplicată a răposatului să nu-l ducă în rătăcire. În sat există credința că în cele trei zile până la înmormântare: „sufletul mortului nu pleacă de acasă”, el stă până la patruzeci de zile prin apropiere (inf. V. Gavrilan, 1924).

Un moment important în pregătirea pentru viața de apoi îl constituie și scăldatul defunctului, imediat după deces. Așa cum la botez un copil este supus acțiunii purificatoare a apei pentru a avea acces la sacru pentru protecție, tot așa după moarte trupul este spălat pentru aceeași funcție purificatoare de protecție. Spălarea sau „scăldatul” mortului e un ritual important care se practică și astăzi. „De cele mai multe ori defunctul este scăldat de vecinii din mahala, două persoane, în funcție de genul mortului. Cei care l-au spălat pe decedat primesc de pomană săpun, un prosop, o pâine cu o lumânare aprinsă, pentru ca răposatul să nu intre în altă lume necurat” (inf. V. Cotoman, 1967).

„În prima și a doua seară este rugat să vină părintele/preotul sau cei care slujesc la biserică să citească ceasurile defunctului – rugăciune pentru cel decedat” (inf. Z. Gaidău, 1949). Rudele au grijă deosebită de hainele răposatului. „Trebuie să fie îmbrăcat în haine noi, dacă defunctul este o bătrână, atunci este îmbrăcată deseori în cămeșă/cămașă pe dedesubt” (inf. M. Punga, 1952).

În imaginarul oamenilor din această localitate, dar și din alte regiuni ale Republicii Moldova și România, sufletul celui decedat are de întreprins o călătorie. De aceea, „i se pune în mână o cruce cumpărată de la biserică, picioarele sunt legate cu o pânză, iar la cimitir, înainte de a coborî defunctul în mormânt, se aruncă chedica/legătura la trecerea vâmlor, iconița este pentru ca răposatul să se poată ruga, iar lumânarea — ca să-i lumineze calea” (inf. V. Gavrilan, 1924).

Primul semn de doliu este îmbrăcămintea: „Familia din casă se îmbracă în haine negre sau își acoperă capul cu o basma de culoare neagră” (inf.

E. Punga, 1961), (Foto 2). „Doliul se ține 40 de zile, bărbații nu se bărbieresc, iar cei care doresc pot ține doliu până la un an” (inf. E. Punga, 1961). La 9, 20, 40 de zile, dar și la un an și la alte sărbători, dedicate morților, rudele merg la cimitir pentru a aprinde tămâie, stropesc mormântul cu agheasmă, iar când pregătesc mese de pomenire, „invită” pe cel decedat la masă.

Doliul se ține 40 de zile, dar unii țin și un an de zile (inf. V. Cotoman, 1967). Ca interdicții în această perioadă, „cei din familie nu au voie să meargă la nunți, petreceri, să cânte sau să joace” (inf. V. Cotoman, 1967).

Imediat după deces, urmează o serie de obiceiuri și tradiții sociale. Decesul este anunțat nu numai rudelor și vecinilor, ci și, în mod tradițional, întregului sat.

„De îndată ce omul a murit, se trag clopotele. Decesul se anunță cel mai des la biserică, de unde se dau steaguri și sfeșnic, iar în prima zi la streșina casei se pune o bucată de pânză neagră și un ștergar, porțile se deschid ca sătenii să vadă că în această familie a murit cineva” (inf. N. Corcodel, 1963)

O altă tradiție păstrată în satul Cimișeni este *priveghiul*, care se ține atât timp cât răposatul se află în casă, de obicei trei zile, pentru că, după cum spune Cotoman Ilie, „nu e bine ca mortul să fie lăsat singur, mai ales noaptea”. Priveghiul are scopul de a apăra trupul defunctului, de care sufletul nu s-a despărțit încă complet, și „de a împiedica întoarcerea necurată a mortului”.

Moartea unei persoane provoacă un dezechilibru puternic atât în familie, cât și în comunitate. Dar atât familia, cât și întreaga comunitate se unesc și printr-o serie de practici legate de înmormântare care, de obicei, trebuie respectate, reușesc să treacă prin acest moment tragic împreună. Astfel, moartea este trăită la un nivel colectiv, și nu individual: nu doar familia își ia rămas bun de la decedat, ci întregul sat participă la despărțirea persoanei de această lume.

Mortul este ținut în casă până în ziua înmormântării, orientat cu picioarele înainte, spre ușă, spre răsărit: „pentru că de la răsărit, de acolo răsare lumina și el trebuie să meargă spre lumină” (inf. Z. Gaideu, 1949). Petrecerea răposatului pe ultimul drum are loc în curtea casei sale, unde toată lumea se adună în jurul sicriului. Apoi defunctul este scos afară, în fața casei, unde preotul citește o rugăciune și se fac ofrande până când decedatul este scos din casă.

Slujba religioasă are loc la biserică. Aici se pun pe masă două *șururi* (formate din 5 pâini), lumânări aprinse, sub Evanghelie și pe umărul preotului se pune un ștergar/prosop, coliva fiartă din grâu și

împodobită cu dulciuri, având o cruce și toiag (inf. E. Punga, 1961), (Foto 3).

Pomenele cele mai importante sunt: *Pomul vieții* – se dă de pomană unui/unei verișor/verișoare, prieten/e, vecin/e. *Masa* se dă mezinului sau unui nepot al unei/unui fiice/fiu, *9 colaci legați* pe o basma (batistă)/față de masă, care se dau de pomană, *24 de podurele* începând de acasă până la cimitir, semnificând cele 24 de vămi ale văzduhului: se pune o pungă, un pahar cu apă/vin, bani, un colac, un ștergar (Foto 4), o lumânare, iar în poarta casei se pune un cearșaf sau plapumă care apoi se împart ca pomană. *Toiagul* se dă de pomană unei femei mai în vârstă, acesta arde primele zile în casă, în biserică, apoi bătrâna arde toiagul până la 40 de zile, în fiecare seară câte puțin.

Pe lângă bucatele comune oricăror mese de pomenire, există câteva feluri de mâncare specifice, care se regăsesc numai în obiceiurile funerare. Acestea se bazează, în primul rând, pe folosirea boabelor de cereale și a mierii de albine. *Coliva*, făcută din grâu fiert și îndulcit, este nelipsită la înmormântările moldovenești, pomeniri, parastase, precum și la marile sărbători de peste an asociate cu pomenirea morților.

Mircea Eliade notează că această mâncare rituală, prezentă la înmormântările românești și balcanice, era cunoscută încă din vremea vechii Elade și a supraviețuit până astăzi sub numele de *Kollyva*; sarmale fierbinți din care ar fi bine să iasă aburi.

După ce se încheie predica sau slujba religioasă, „se fac iertăciunile, când mortul își ia rămas bun de la întreaga familie, rude, prieteni, pentru ca să-l ierte cu toții”. După terminarea prohodului, adică a slujbei de la biserică, se merge spre cimitir. Toți cei prezenți la înmormântare conduc persoana de care se despart pe vecie. Acest drum de la casa răposatului spre cimitir este extrem de important, întrucât reprezintă *ultimul lui drum*.

În mod simbolic, el este și calea pe care sufletul defunctului trebuie să o parcurgă pentru a ajunge în lumea cealaltă. Pe drumul spre cimitir se fac popasuri, se citesc pasaje din Biblie. Aceste opriri reprezintă depășirea obstacolelor (cele 24 de Vămi ale văzduhului) pe care defunctul trebuie să le treacă.

Conform credinței, văzduhul are 24 de vămi și sufletul trebuie să treacă prin acestea pentru a ajunge în Rai sau în Iad. Fiecare vamă corespunde unui păcat, iar sufletul trebuie să dea socoteală pentru ceea ce a făcut în timpul vieții, de aceea pe parcurs cele 24 de podurele (colac, pahar, lumânare, apă) se împart de pomană. Opririle nu se fac oriunde, ci la răscru-ci, poduri, la fântâni, tot aici se pun bani, pentru ca cel mort să poată trece mai ușor peste ele în cealaltă lume.

Mormântul este săpat de șase bărbați, de obicei fini de cununie sau de botez ai celui decedat. O rudă merge cu ei la cimitir și indică locul, apoi se stropește cu agheasmă, se tămâie și încep să sape.

La mormânt se face o slujbă religioasă, „groapa este pecetluită până la a doua venire și se face semnul crucii în cele patru colțuri și apoi se stropește cu apaos” (ulei, vin, apă sfințită), (Foto 5). „La coborârea defunctului în mormânt se aruncă pământ pe sicriu și se spune: Dumnezeu să-l ierte” (inf. R. Florea, 1983). Pământul simbolizează reintegrarea în lutul din care a fost zidit, o reîntoarcere în pământ pentru a renaște.

După ce se iese de la groapă, își spală mâinile cu apă, ceea ce reprezintă un ritual de purificare. După înmormântare, se merge la masa de pomenire, care simbolizează „o ultimă mulțumire a celui mort către cei prezenți” (inf. E. Țurcan, 1960).

Masa este concepută ca o ofrandă în onoarea defunctului. Această masă, care îi implică pe toți cei prezenți la înmormântare, este un ritual de unificare, un gest ritual de a împărți masa în comun, care umple golul provocat de moarte și unește comunitatea îndoliată.

Mai mulți informatori menționează că timp de trei zile după moarte sufletul nu părăsește casa, iar în următoarele nouă zile vizitează împrejurimile satului, după 40 de zile sufletul rătăcește prin „toate locurile pe unde a mers în viață”. Aceste etape sau praguri pe care sufletul le parcurge sunt marcate prin parastasele care se fac la diferite intervale de timp. Astfel, mesele de pomenire au drept echivalent în plan spațial, un anumit prag în calea mortului.

„Se face praznic de pomenire la 3 zile, 9 zile, 20 de zile, 40 de zile, la jumătate de an și la un an când se țin slujbe la biserică. Cele mai importante sunt pomenile la 40 de zile și la un an și trebuie să se facă neapărat” (inf. E. Punga, 1961), deoarece se crede că după 40 de zile de la deces sufletul defunctului se separă de corp și începe etapa integrării în lumea cealaltă. „Timp de 40 de zile sufletul celui decedat nu părăsește casa. După 40 de zile, el merge la Dumnezeu pentru judecata personală și apoi așteaptă Ziua Judecării” (material de teren din alte localități ale Republicii Moldova).

După înmormântare, în perioada imediat următoare, dacă cineva din sat moare, ruda acestuia trebuie să meargă la cimitir și să dea de pomană în fața porții, astfel încât drumul să fie deschis pentru el, se cheamă preotul la mormânt pentru a citi rugăciunea de dezlegare, *ihtenie*, pentru noul răposat.

După integrarea sufletului în lumea cealaltă, familia continuă să mențină vie amintirea celui plecat prin serbări și ceremonii care se țin la anumite date

din calendarul creștin. Aceste zile sunt dedicate pomenirii morților. La Florii, înainte de Paști, se dă de pomană mâncare în cinstea celor plecați. Pomenirii strămoșilor sunt dedicate sâmbetele din Postul Paștelui.

Un alt obicei care se mai practică la înmormântări este bocetul. El face parte din repertoriul cântecelor funebre care se interpretau la înmormântări. Tradiția bocetelor este puțin practică în zilele noastre, ea a rămas doar în memoria bătrânilor din sat care își mai amintesc de acest obicei. Pe vremuri, bocetul era interpretat de rudele apropiate și numai de femei.

În ritual funerar nu exista un moment anume în care se bocea, „se putea boci tot timpul, din momentul morții până la întoarcerea de la cimitir. Dar, de obicei, femeile boceau în momentele culminante, când sicriul era scos din casă, când se ieșea din curtea casei și pe tot drumul până la groapă”. Bocetul avea rolul de a evidenția durerea și regretul pierderii celui dus din viață. Plânsul sau bocitul după persoana care părăsește lumea joacă un rol important. „Mortul trebuie plâns. Cine nu plânge după mort, se spune că nu l-a iubit și se bucură că a murit”. Informatorul (V. Gavrilan, 1924) zice că acuma nu se mai bocește, dar înainte „femeile boceau tare frumos” (Foto 1).

Concluzii. Articolul de față, prin analiza obiceiurilor funerare, oferă posibilitatea de a înțelege modul în care aceste rituri sunt trăite și se manifestă în cultura tradițională românească. Studiul obiceiurilor funerare a constituit un obiect constant al atenției multor cercetători, unii dintre ei de largă recunoaștere internațională, din diferite domenii: filosofia culturii, istoria religiilor, antropologie, etnologie, sociologie etc.

Marea Trecere, cum numea Lucian Blaga moartea, a fost și va rămâne o temă universală comună tuturor științelor socio-umane. După cum se poate observa, studiile privind riturile de trecere sunt numeroase, iar interesul pentru acestea nu scade. Aceste cercetări nu au nimic de-a face cu abordările unilaterale, în principal religioase, din trecut, deoarece sunt legate de nivelul fundamental al studiului omului și al culturii din care acesta face parte.

Pe baza surselor documentare și a literaturii de specialitate, am nuanțat o serie de diferențe între societatea tradițională și cea modernă în ceea ce privește moartea ca fenomen. În lucrare, am prezentat în detaliu modul în care omul tradițional experimentează fenomenul morții și cum se raportează la această experiență. Este interesant să urmărim cum s-au schimbat aceste aspecte și cum trăiește sau privește omul modern Moartea.

S-a observat că omul religios al societății tradiționale trăiește într-o lume sacră, plină de simboluri și tradiții. Prin comparație, se poate spune că omul modern nu mai trăiește într-o lume sacră, el trăiește într-o lume desacralizată, într-o existență profană. Aceasta nu înseamnă că omul modern a încetat să mai fie religios, ci doar că el trăiește acest aspect al vieții în mod diferit față de omul tradițional. Atitudinea omului tradițional față de lumea din jur este diferită de cea a omului modern.

Omul modern crede că a învins moartea prin negarea ei. El este mai interesat de lumea de aici și a pierdut contactul cu lumea de dincolo, iar moartea simbolizează doar sfârșitul, punctul final. Lumea de dincolo nu mai are niciun sens, nu mai există niciun prag de trecut. Frica existențială pentru omul modern este o limită absolută care nu poate fi depășită, în timp ce pentru omul tradițional este un prag peste care se poate trece prin respectarea și împlinirea tradițiilor moștenite de la strămoși.

În timp ce pentru omul modern viața este opusă morții, pentru omul tradițional viața și moartea sunt un Tot. Faptele omului în viața pământească îi afectează experiența vieții de apoi, în funcție de faptul dacă face bine sau rău în această viață. Dacă faptele sale au fost bune, el știe că totul va fi bine pentru el după moarte.

Prezentul studiu a fost conceput ca o modestă contribuție la evidențierea, conservarea și transmiterea tradițiilor moștenite legate de practicile funerare. Acesta ar trebui continuat și aprofundat, deoarece *Marea Trecere* este un domeniu important pentru înțelegerea dimensiunii culturale a unui popor.

Notă

*Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului: 170101 Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene.

Referințe bibliografice

Cotoman C. Ceremonialul de înmormântare din localitatea Mirești, raionul Hîncești. In: Volumul simpozionului științific internațional „Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic”. Chișinău, 2020, 174-188.

Cotoman C. Obiceiuri de înmormântare reflectate în arhiva etnografică digitală. In: Materialele Conferinței Științifice Naționale „Salvgardarea și conservarea digitală a patrimoniului etnografic”. Chișinău, 2023, 137-146.

Eliade M. Sacrul și profanul. București: Humanitas, 1992.

Stanciu C. I. Misterul Marii Treceri. Riturile de trecere în ceremonialul funerar (Teza de master). Viena, 2012. <https://ru.scribd.com/document/454386197/Riturile-de-trecere-in-ceremonialul-funerar-pdf> (vizited 29.11.2024).

Suiogan D. Omul și trecerea în mentalitatea tradițională. In: Memoria ethnologica. An VI, nr. 18-19. Baia Mare, 2006, 1721-1729.

Suiogan D. Simbolistica riturilor de trecere. București: Paideia, 2006.

Van Gennep A. Riturile de trecere. Iași: Polirom, 1996.

Lista Informatorilor

Cercetări de teren s. Cimișeni (2012 – 2013)

1. Corcodel Nadejda (băştinaşă), a. n. 1963.
2. Gaidău Zina (băştinaşă), a. n. 1949.
3. Gavrilan Varvara (băştinaşă), a. n. 1924.
4. Punga Maria (băştinaşă), a. n. 1952.
5. Țurcan Elena (băştinaşă), a. n. 1960.

Cercetări de teren s. Cimișeni (2019)

6. Cotoman Ilie (băştinaş), a. n. 1950.
7. Cotoman Olga (născută s. Florești, r. Anenii Noi, locuiește în s. Cimișeni, r. Criuleni din 1975), a. n. 1951.
8. Cotoman Valentina (băştinaşă), a. n. 1967.

Cercetări de teren s. Cimișeni (2020)

9. Florea Rodica (băştinaşă), a. n. 1983.
10. Punga Elena (băştinaşă), a. n. 1961.

Anexă

Fotografiile din cadrul obiceiului de înmormântare s. Cimișeni,
r. Criuleni, familia Țurcan, 07.08.2012 (colectare/fotografiere Cotoman Carolina).

Foto 1. Bocitul

Foto 2. Cei apropiați își iau rămas bun de la răposat

Foto 3. Pomenele de la biserică

Foto 4. Podurele

Foto 5. Stropitul cu apaos

Carolina Cotoman (Chișinău, Republica Moldova).
Cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural.

Каролина Котоман (Кишинев, Республика Молдова).
Научный сотрудник, Институт культурного наследия.

Carolina Cotoman (Chisinau, Republic of Moldova).
Researcher, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: carolinacotoman@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7911-0274